

El paper de l'educació filosòfica en la construcció del ciutadà

Jordi Riba

Qui té por a la filosofia? Era la pregunta que un grup de professors francesos es feien arran del projecte, que l'any 1973 engegà el Ministeri d'Educació, per reduir l'ensenyament de la filosofia del batxillerat. El GREPH¹ (Grup de Recerca sobre l'Ensenyament de la Filosofia) posà en marxa una sèrie d'accions per tal d'obligar a tirar enrere l'esmentat projecte; objectiu que finalment es va aconseguir. Aquesta no fou ni la darrera, ni la més virulenta oposició cap a l'ensenyament filosòfic. Els "temorosos" de la filosofia no s'aturen. Sempre amb objectius pragmàtics: l'avenç de les ciències, la millora dels ensenyaments tècnics, l'eficàcia, etc... Tots aquests objectius, suposadament més acords amb els temps presents, n'amaguen d'altres que veuen l'ensenyament filosòfic com a un obstacle per a la seva consecució.

D'aquesta deriva tecnocràtica no se n'han escapat els pocs països que encara mantenen els estudis filosòfics dins dels seus programes de secundària. Aquestes actituds de minimitzar els estudis filosòfics topen, al mateix temps, amb altres que mostren l'interès, àdhuc la

¹ GREPH, Qui a peur de la philosophie ? Paris, Flammarion, 1977

necessitat que avui bona part de la ciutadania té respecte de la filosofia. Des dels cafès filosòfics fins a filosofia per a nens, passant per una certa literatura filosòfica, anomenada d'autoajuda. Des de l'assessorament ètic en els camps de la comunicació, de l'economia fins als comitès de bioètica en els centres sanitaris. És allò que, d'una manera seriosa i acadèmica, Jacques Bouveresse ha anomenat la demanda de filosofia.

“La demande de philosophie n'a probablement jamais été aussi forte, mais c'est de moins en moins aux producteurs spécialisés de philosophie 'en gros' que l'on s'adresse pour la satisfaire”²

Més paradoxal resulta encara, dins d'aquest clima de supressió de la filosofia, l'enèsima temptativa d'introduir en els currículums escolars l'educació per a la ciutadania.

Les paradoxes de l'educació per a la ciutadania

Aquesta qüestió em porta a recordar que realitzant un treball sobre l'ensenyament de la moral cívica durant la III República francesa, vaig topar amb un llibre, entre els nombrosos escrits que en les primeres aproximacions bibliogràfiques atragueren la meua atenció, amb un títol especialment significatiu: *La Morale par l'État*. El meu treball va arribar a la seva conclusió, sense que el llibre en qüestió, malgrat l'interès amb què el vaig buscar, aparegués. En aquell moment, més interessat per altres aspectes del tema, no vaig caure en el detall que el títol del llibre, formulat de manera interrogativa, guarda. La resposta a la qüestió la tindriem en la inexistència del llibre. Els problemes que planteja l'educació cívica es descobreixen en els seus orígens. De tots és sabuda la importància que el binomi igualtat-escola tingué per als pares de la Revolució francesa. No es poden oblidar els notables projectes educatius elaborats a l'època i la implantació que d'alguns se'n feren durant les diverses etapes després del 1789³. Ningú posa en qüestió que darrera d'aquells projectes i d'aquelles realitzacions s'hi troba la idea il·lustrada de donar a l'ésser humà instruments per a la seva emancipació. Emancipació que, en tot cas, segons assenyala Kant, només podia ser aconseguida per un mateix. Paradoxalment, els projectes d'educació cívica neixen d'objectius oposats. No tant de la idea de donar educació al ciutadà, que es mantenia, sinó d'ajudar-lo en la

² BOUVERESSE, J. *La demande philosophique*, l'éclat, París, 1996, p. 19.

³ BACKZO, B. *Une éducation pour la démocratie*, París, Garnier, 1982

seva emancipació. El primer i més important projecte d'educació cívica es deu a Jules Ferry, el qual, des del seu càrrec de ministre d'Educació, va elaborar un projecte de llei que fou aprovat per l'Assemblea i que va estar en vigor durant tot el període que va durar la III República. En el projecte de Ferry trobem una sèrie d'elements que, des de la perspectiva d'aquest escrit, no han de ser menystinguts. En consonància encara amb les idees revolucionàries, hi ha, en primer lloc, l'intent de consolidació d'un poder laic. De la idea de l'emancipació es passa a la de reforçament del poder de l'Estat. Kant cedeix el seu lloc a Hegel. Però el projecte de Ferry no és només l'intent d'apropiació de l'ensenyament de la moral -atribuïda a l'església en l'antic règim-, sinó que és també, en segon lloc, un projecte de domesticació de la massa obrera emergent que escapa, cada vegada més, al poder de la institució eclesial. Per això, també, i de forma fonamental, l'educació cívica es deu a la por de la revolució. Així ho corroboren els diversos projectes educatius que, a manera de cura d'urgència, vingueren a continuació de les crisis polítiques més importants del segle XIX francès: el període immediatament posterior a la revolució del 48, amb l'experiment de Charles Renouvier⁴; o la commoció nacional que succeeix a la Comuna. Aquest darrer aspecte ve a completar, en la pràctica política, allò que representen les idees hegelianes respecte de l'estat: fomentar la unitat política, l'ordre i la cohesió social. El poder burgès veu la possibilitat de corregir els instints errats dels humans que podrien portar al conjunt de la societat cap a l'abisme. Calia convèncer el ciutadà obrer que el seu treball, efectuat amb ordre i disciplina, contribuïa al progrés de la nació. El govern devia vetllar per allò que Robiquet anomenà "el patrimoni de les ànimes"⁵. Per aquests motius, Ferry entén que s'ha de fer de l'educació moral i cívica assumpte d'estat, considerant que la unitat moral i política depèn d'un conjunt d'idees i d'aspiracions comunes a tots. En la intervenció del 23 de desembre de 1880, davant la Càmera, Ferry afirmà que la futura llei no pre-conitzarà la neutralitat política, ja que la seva preocupació d'home d'Estat se situava en el manteniment de l'orde social, i el seu deure era apartar de la vida pública qualsevol tipus de dogma divisor, apropar tota la nació als principis morals fonamentals sobre els sentiments naturals i la raó, comuna al conjunt dels homes. Només amb aquests principis positius es podrà aconseguir unir a tots els francesos. La ciència era la clau de la nova societat. Amb la inamovilitat de les seves

⁴ RENOUVIER, Ch. Manuel Républicain de l'homme et du citoyen, París, Garnier, 1981

⁵ LEGRAND, L. L'influence du positivisme dans l'oeuvre scolaire de Jules Ferry, París, Riviere, 1961, p.143

lleis, s'assegurava l'equilibri i la unitat per garantir el progrés de la nació. L'escola era el lloc elegit per a la difusió i la propagació del nou esperit de l'època. La societat republicana essent assentada en el reconeixement de l'home-ciutadà -investit d'una responsabilitat en el funcionament de la ciutat- i articulada sobre la base d' un sistema parlamentari. I amb l'educació cívica donant a conèixer l'organització de l'Estat. El model d'educació cívica de Ferry, com succeeix amb tantes altres coses, es torna en contra d'aquells que han intentat, posteriorment, d'implantar-lo. De manera que només s'ha afavorit aquells que no creien en aquest tipus d'educació o aquells que directament es decantaven per l'adoctrinament, tal com va passar en els totalitarismes que sorgiren en l'Europa d'entreguerres. Aquesta contradicció portà a les noves democràcies sorgides després del totalitarisme a considerar innecessària l'educació per a la ciutadania. Marcel Gauchet⁶ ha assenyalat a aquest respecte que l'articulació que s'estableix entre democràcia i accions dels ciutadans es tal que el funcionament de la democràcia no és independent de les accions ciutadanes i que dites accions estan sotmeses a les decisions dels ciutadans.

Per a Gauchet, el primer element de la tríada il·lustrada és fonamental, tant per a la construcció de la democràcia com per a l'autodestrucció. Per això s'arribà a un carreró sense sortida amb l'intent d'aplicació d'un enèsim model d'educació per a la ciutadania semblant als anteriors.

En cap cas podem passar de donar un tipus d'educació ciutadana. Aquest tipus d'educació ciutadana ha d'afavorir l'emancipació, cosa que no succeeix amb els models anteriors, que l'únic que han fet ha estat transmetre un tipus d'ensenyament allunyat de la vertadera educació per a la democràcia.

Quina podria ser l'alternativa a l'educació cívica sortida del model de Ferry?

Educar filosòficament per a la ciutadania

Avui, educar per a l'emancipació no ha de fer por: tot el contrari, només així es podrà mantenir la democràcia. Aquesta mateixa por ha impedit entendre la democràcia més enllà d'un cos estàtic que només ofereix soplui als individus. La democràcia, per mantenir-se, necessita, com tot, ser dinàmica i aquest dinamisme només s'aconsegueix amb la presència de ciutadans actius.

La rellevància que ha assolit el republicanisme com a model de teoria política explica l'actualitat de l'educació per a la ciutadania. Es tracta d'una filosofia política que clama per una necessària redefinició del

⁶ GAUCHET, M., *La démocratie contre elle-même*, París, Gallimard, 2000

tot, en què sigui possible integrar aquells que quedaven exclosos en un univers polític definit prèviament; és l'aposta dels pensadors que afirmen que es pot pensar altrament l'allò polític, i per tant també pensar altrament l'educació del ciutadà.

Si allò polític no pot estar només relacionat amb el poder, sinó que es troba relacionat amb el sentit mateix de la vida, l'alternativa a l'educació cívica serà la filosofia, i el filosofar serà l'acció política per excel·lència. Si no ensenyem a filosofar al ciutadà no hi haurà política, i si no hi ha política no hi haurà democràcia.

Perquè la filosofia pugui ser vista com un assumpte que pertany a tothom, hauríem d'abandonar certes concepcions que han servit per allunyar-la de la gent. Aquestes concepcions, elitistes les unes, escèptiques les altres, només han servit perquè la filosofia sigui vista com aliena al procés vital del que va sorgir. La recuperació de la filosofia capaç d'afrontar els problemes de la ciutadania és l'objectiu primer de tota educació per a la ciutadania.

Llavors, quina filosofia cal ensenyar? Aquella que com va dir Feuerbach prengui com a objectiu els problemes de la humanitat: "una cosa és una filosofia que deu la seva existència solament a una indigència filosòfica (...), i tota una altra cosa, una filosofia que es correspon o coincideix amb una indigència de la humanitat."⁷ Ensenyar aquella filosofia que fora del jardí faci del filòsof un Sòcrates modern, capaç de despertar en els ciutadans els neguits que la vida porta en si mateixa i en cada un dels humans. Allò que Kant primer, i tants altres després, anomenaren filosofar.

Aquesta activitat de l'esperit que des de la perspectiva individual Kant va voler posar en evidència, quan formulà com una de les qüestions fonamentals a les quals ha d'intentar respondre la filosofia : què he de fer?

Amb aquesta pregunta neix la concepció moderna del ciutadà i tal com Monique Castillo ha assenyalat en el prefaci de l'edició francesa de la *Fonamentació de la metafísica del costums*⁸, l'absència de resposta és la que fa que ens qüestionem permanentment la qüestió.

Una certa ruptura amb el kantisme, pròpia del pensament moral contemporani, provocarà l'aparició d'una renovada concepció del personatge filosòfic del ciutadà. Aquesta evolució de la concepció moral es troba en les obres d'autors com Jean Marie Guyau⁹ o Georg

⁷ FEUERBACH, L., *Manifestos Antropològics*, Barcelona, Laia, 1984, p. 102

⁸ KANT, E., *Fondements de la métaphysique des mœurs*, préface de Monique Castillo, *Livre de poche*, Paris, 2000

⁹ GUYAU, J.-M., *Esbozo de una moral sin obligación ni sanción*, Gijón, Júcar, 1978

Simmel¹⁰, entre d'altres, els quals han volgut posar de relleu una certa oposició entre les dues formes oposades, que representen la llei universal i el sentit individualista de l'acció moral.

No podem negar que aquest és un element que ha acompanyat els anteriorment esmentats autors, en la crisi de l'ensenyament cívic fonamentat en els deures. Malgrat això, el que sembla inamovible és la idea segons la qual el ciutadà es forja des de l'ensenyament filosòfic. En aquest sentit es fa palesa la idea que l'ensenyament de l'activitat filosòfica -el filosofar-, entesa com una activitat racional i per tant humana es converteix en un dret que ha d'anar cap a la universalització.

Aquesta qüestió, ho hem vist anteriorment, topa frontalment amb la progressiva desaparició dels ensenyaments filosòfics dels currículums escolars. Sembla que l'indestriable futur de progrés material no solament no fes cas a la dita de Rousseau, sinó que la contradigués. Sembla que el progrés moral fa nosa al progrés material. Però també hem vist que, a mesura que el món es fa més complicat, per dir-ho amb paraules planeres, augmenta la demanda de respostes a les preguntes que els ciutadans es fan permanentment. Mai com ara havia estat tant d'actualitat la qüestió de Kant. Per això el ciutadà modern encarna, millor que ningú, l'individu que es pregunta per la manera com ha d'actuar. I, a excepció feta de la raó, no troba elements que li garanteixin la millor manera de fer-ho.

El nostre món sense referents té com alternatives el retraïment de l'acció ciutadana o l'exercici racional de l'acció. La primera de les opcions porta cap a la desaparició de la democràcia. Sense accions lliures no hi ha política, no hi ha democràcia. És evident que optar per la democràcia és optar per la segona de les alternatives.

El ciutadà, a diferència d'altres personatges filosòfics, és aquell que exerceix la llibertat. No l'ha de reivindicar, la posseeix. Per aquesta raó, més que per altres, es troba proper de l'ètica. Per aquest motiu, la ciutadania és un model normatiu oposat, utòpicament oposat, als models deterministes i ideològics que predominen tant en l'espai individual com en l'espai públic.

En aquest aspecte, el pas d'un model ideològic a un model ètic en què el ciutadà exerceix la pròpia autonomia, cal cridar l'atenció sobre l'idea de cultura filosòfica introduïda per Jules Barni¹¹ amb la

¹⁰ SIMMEL, G., *La ley individual y otros escritos*, Barcelona, Paidós, 2003

¹¹ BARNI, J. *La morale dans la Démocratie suivie du Manuel Républicain*, Paris, Kimé, 1992 (1ª éd. 1868)

intenció d'optimitzar la democràcia. Per a Barni són tres els elements que intervenen en la constitució de la societat democràtica. En primer lloc, l'element econòmic, que té com a funció donar el benestar als ciutadans. En segon lloc, l'element polític, que té com a funció assegurar la llibertat. Finalment, l'element moral, associat als altres dos. Barni, encara en kantià, fa un llistat de virtuts que exercides pels ciutadans garanteixen la democràcia. El més interessant de les idees de Barni és que per totes les virtuts cal començar per les virtuts individuals, que considera indispensables per a la construcció del ciutadà. Sense una bona disposició cap a un mateix, difícilment, diu Barni, podrem exercir com a ciutadans. Per Barni, totes les virtuts de la moral individual poden agrupar-se en tres grans blocs: cultura de la humanitat, respecte a la dignitat humana i perfeccionament moral.

Aquesta última s'emparenta més amb la idea d'una ciutadania activa que és la base de la construcció de la ciutadania. Construcció que es produeix des de tres perspectives simultànies: la construcció del personatge filosòfic, allò que han fet, entre d'altres, Gilles Deleuze¹² o Patrice Vermeren¹³; la construcció del nou ciutadà en l'educació dels joves; i, finalment, la construcció del ciutadà per si mateix mitjanant les accions ciutadanes. És evident que la filosofia té un paper protagonista en cada una d'elles. En la primera, com l'element teòric indispensable per a l'assoliment de les altres dues. En la segona, en l'educació filosòfica del nou ciutadà. I en la tercera, en l'acció ciutadana sorgida de l'exercici racional que atorga la raó.

Valguin com a conclusió les paraules del filòsof francès Alain Badiou en una entrevista publicada en la revista argentina *Ciudadanos*¹⁴, on manifesta la importància de la construcció del ciutadà que substitueixi el militant però que en guardi la seva participació activa.

¹² DELEUZE, G. GUATTARI, F. *Qu'est-ce que philosophie*, París, Minuit, 1991

¹³ VERMEREN, P. "El ciudadano como personaje filosófico" a Vermeren, P. ed. *Filosofías de la ciudadanía*, Buenos Aires, Homo sapiens ediciones, 1999

¹⁴ Entrevista de Stéphane Douailler et Patrice Vermeren amb Alain Badiou "La resignificación actual de la política", *Ciudadanos*, Revista de Crítica Política y propuesta, any 2, núm. 4, Buenos Aires, 2001

Bibliografia

ABENSOUR, Miguel, *Por una filosofía política crítica*, Barcelona, Anthro-
pos, en premsa

ABENSOUR, Miguel, *La démocratie contre l'État. Marx et le moment
machiavélien*, Paris, Puf, 1997

DERRIDA, Jacques, *Du droit à la philosophie*, Paris, Galilée, 1990

DERRIDA, Jacques, *Le droit à la philosophie du point de vue cosmopoli-
tique*, Paris, Verdier, 1997

LEFORT, Claude, *La incertidumbre democrática*, Barcelona, Anthro-
pos, 2005

LEGRAND Louis, *L'influence du positivisme dans l'oeuvre scolaire de
Jules Ferry*, Paris, Riviere, 1961

GAUCHET, Marcel, *La démocratie contre elle-même*, Paris, Gallimard,
2000

MOUGNIOTTE, Alain, *Les débuts de l'instruction civique en France*, Lyon,
Pul, 1991

RANCIÈRE, Jacques, *l'Haine de la démocratie*, Paris, La Fabrique, 2005

RANCIÈRE, Jacques, *El desacuerdo*, Buenos Aires, Nueva Visión, 1996